

ilmi dergi diyanet

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı

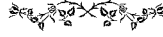
Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 44 • Sayı: 4 • Ekim - Kasım - Aralık 2008

İSLÂM TARİHİ ÖĞRETİMİNDEKİ PROBLEMLER *

Muhammad Abdul JABBAR BEG

Çev. Celal EMANET **

Özet:

İslam tarihi Arabistan'da Hz. Peygamber'in 7. Yüzyılda Kur'an ayetlerini nazil olmasıyla başlamıştır. Bununla birlikte İslâm tarihi Hz. Peygamber'in fikirleri, faaliyetleri ve onayladığı olayların sözlü olarak aktarılması şeklinde daha İslâm'ın ilk yüz yılındayken (7. yüzyılda) fi-
lizlenip gelişmeye başladı.

Bu makalede erken dönem ve günümüz İslam tarihçilerinin kul-
landıkları ve beinmsedikler metodolojileri hakkında bilgiler sunul-
maktadır. Daha sonra Oryantalistlerin, günümüz İslam tarihçileri üze-
rinde nasıl etkili oldukları ve onların düşüncelerini nasıl değiştirdikle-
rine değinilmiştir. Doğulu, Batılı ve Oryantalistlerin yapmış oldukları
çalışmalar hakkında da bilgiler sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam tarihi, Oryantalizm, Müslüman ve gay-
ri müslim tarihçiler.

* Bu makalenin İngilizce metni için bk. Muhammad Abdul Jabbar Beg, "The
Problems of Teaching Islâmic History", The Muslim Educational Trust,
Issues in Islâmic Education 2006, ss. 51-60.

** Doktora öğrencisi

The Problems of Teaching İslamic History

Abstract:

Muslim history began in Arabia with Prophet Muhammad's (a. s.) first recitations of the Qur'an in the 7th century. Furthermore İslâmic history germinated in the oral transmission of the Prophet's ideas, activities and approbations during most of the first İslâmic century (7th century CE).

In this article there is implication about the adoption of the methodology of early Muslim historians and latest Muslim historians. After that it has referred the Orientalists how to be effective on modern historians and change their minds. It was given information about works on historians of Eastern, Western, and Orientalists.

Key Words: Islamic history, Orientalism, Muslim and non-muslim historians

Giriş

İslâm tarihi, Hz. Peygamber'in ashabı arasında sözlü tarih olarak başladı. Birbirleriyle karşılaştıklarında Hz. Peygamber'in günlük hayatındaki gelişmeler ve öğrettikleri hakkında sorular sormaları ve bunları ağızdan ağıza sözlü bir şekilde aktarmaları onların alışkanlıklarıydı. Hz. Peygamber hakkında haberlerin, sünnetlerin aktarılma süreci ve Hz. Peygamber'in davranışları Hicretten önce Mekke'deki Müslümanlar ve Hicretten sonra da Medine'liler arasında günlük bir olaydı. Hz. Peygamber'e gelen vahyin, sünnetlerin ve haberlerin bu şekilde aktarılma metoduna bilinen ismiyle Hadis veya Sünnet adı verildi. Böylece İslâm tarihi Hz. Peygamber'in fikirleri, faaliyetleri ve onayladığı olayların sözlü olarak aktarılması şeklinde daha İslâm'ın ilk yüz yılındayken (7. yüzyılda) filizlenip gelişmeye başladı. Sözlü olarak aktarılan hadisler, muhaddisler tarafından toplandı ve yazılı hale getirildi. Bundan dolayı erken dönem İslâm toplumunda İslâm tarihi düşüncesi hadis tarzında doğdu. Burada hadis usulü terimiyle erken dönem İslâm tarihçilerinin hadis metodolojisini benimsemelerini kastetmekteyiz. Bir hadis, isnad ve metin olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. Taberî (ö. 923)'de dâhil olmak üzere erken dönem İslâm tarihçileri

tarihî bilgileri toplama, eleme ve kabul etme hususunda hadis ilminin metodolojisini takip etmişlerdir. Bir Sünnet'in temel unsuru isnad veya olayın canlı şahidi olan kişiye kadar giden isimlerden oluşan ravî zinciridir. Bilgiyi aktaran her bir ravî güvenilir olması bakımından şöhrat sahibi olmalıdır. Hz. Peygamber'in söylediklerini ve onun hayatındaki olayları aktaran her bir ravînin titiz bir şekilde biyografisinin muhafaza edildiği eserler Esmâ el-Ricâl olarak bilinir. Tarihî bilgileri aktaran kişiler hakkında dosyaların tamamını Muhaddisleri örnek alarak onları takip eden erken dönem İslâm tarihçileri hazırlamıştır. Bundan dolayı erken dönem İslâm tarihçileri, tarih yazımındaki kaynağa başvurma konusunda hadis toplayanların metodolojisini benimsediler. Abdulaziz Dûrî, *Bahs fî neş'et ilmü'l-tarih indî Arab¹* isimli kitabında Araplar arasında tarih yazıcılığındaki önemli detayları tartışmaktadır.

İslâm'ın ilk asrındayken İslâm tarihinin temelini oluşturan olaylar bilgi olarak sahabeden ve onların çağdaşları olan tabîinden kimselere aktarılarak oluşmuştur. İslâm'ın ikinci asrında ise tarihî bilgilerin derlendiği eserler, Hz. Peygamber'in savaşlarına (Megazî) dair mevcut haberler ve ayrıca Hz. Peygamber'in mübarek hayatının (Siyer) detayları şeklinde mevcuttu. Sahabe, Hz. Peygamber'in hayatının şahitleri olarak ve tarihsel bilgilerin aktarılmasında Müslümanların ilk kuşağını oluşturdular.

Arap/İslâm tarih yazıcılığını, İslâm öncesi dönemin Araplardaki şiir sanatı olan 'Arapların kütük defterlerinde (el-Şi'ru'l-Arab)', kabilelerin şecerelerinde (Ensab) veya Himyeri Krallarının eski Yemen halklarında aramamız boşunadır. Bunlar, İslâm'ın gelmesinden önceki dönemde Arapların tarihsel görüntülerinde küçük faktörlerdi. Arap toplumunda tarihin doğuşu Hz. Peygamber'in halkla olan faaliyetleriyle başladı. Sürekli olarak dini yaşama ve meşru emirler hususunda Hz. Peygamber'in beyanatlarına atıfta bulunulduğundan dolayı Hz. Peygamber'in biyografisinin malumatı mukaddes bir bilgi olarak kabul edildi. Erken dönem İslâm âlimi olan Ebu'l-Hüseyin ibn Fâris (ö. 1000) üzerine vurgu yaparak "Hz. Peygamber'in hayatının ve biyografisinin baştan sona tüm detaylarıyla her Müslüman tarafından

1 Abdulaziz Dûrî, *Bahs fî neş'et ilmü'l-tarih indî el-Arab (Nusûs ve durûs)*, el-matba'ah el-Kathulikiyah, Beyrut, Lübnan, 1960, ss. 13-102. Bu kitap İngilizce'ye *The Rise of Historical Writing Among the Arabs* ismiyle L. I. Conrad tarafından tercüme edilmiş ve Princeton University Press, Princeton, New Jersey, USA, 1983'te basılmıştır, ss. 3-159. Ayrıca Abdulaziz Dûrî, "The Iraqi School of History to the Ninth Century- A Sketch", in *Historians of the Middle East* yayına hazırlayanlar Bernard Lewis ve P. M. Holt, Londra, UK, 1962, ss. 46-53.

bilinmesi gerektiğini” söyler. Ayrıca İslâm medeniyetinde tarihin önemi hakkındaki fikri Endülüslü müslüman bir âlim olan Ebûbekir Muhammed el-Hamis’in (ö. 1239) yapmış olduğu şu beyanatında daha iyi anlaşılır: “Kur’an ve Sünnet’in yanında en fazla ilgiye layık olan ilim dalı tarih ve biyografidir.” Hadisleri toplayıp bir araya getiren en meşhur isim İmam Buhari (ö. 870), erken dönem İslâm tarihi konusunda özel bir malumata sahipti. O, Medine’de Hz. Peygamber’in minberinin yanına oturur erken dönem Müslümanların hayatlarıyla alakalı bir Esmâ el-Ricâl kitabı olan *Tarih-i Kebîr*’i yazardı ve ayrıca mehtaplı gecelerde ve gündüzleri hadisleri Câmî’us-Sahîh adlı eserine kaydedirdi. Buhari bir hadis yazdıktan sonra iki rekat namaz kılardı veya sahabe hakkında tarihî bir bilgi vereceği zaman Hz. Peygamber’in kabrinin yakınına otururdu. İmam Buhari için tarih ve Cami’us-Sahîh’in yazımındaki değer eşit derecedeydi. Nitekim erken dönem İslâmî dönemde Hz. Peygamber ve onun sahabesinin tarihi bir manevî atmosferle kuşatılmıştır. Müslüman bir tarihçi olan el-Sahavî (ö. 1497) tarafından toplanıp kaydedilen bilgilere göre; İslâm tarihi bazı müslüman alimlerce zorunlu bir branş muamelesi görmüş ve onun muhafaza edilerek gelecek nesillere aktarılması vazifesi Müslüman toplumlar üzerine farz-ı kifaye olarak değerlendirilmiştir.²

Arapça’da asır ve zaman manasında tarih kelimesi kullanılır. İslâm toplumunda tarih başlangıcı olarak Hz. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye Hicreti kabul edilir. İslâmî takvimin veya tarihin başlangıcı Müslümanların halifesi olan Hz. Ömer (ö. 644) tarafından Hicretten on yedi yıl sonra 638 yılında olmuştur.³ Sahavî, İslâm medeniyetinde tarihsel yazıların farklılıklarını *El-İ’lân bi’l-tevbîh li-men zemme el-tarih* (Tarih eleştirmenlerine eleştirilerine net bir karşı duruş) başlıklı bilimsel tezinde yeniden gözden geçirmiştir.⁴ Diğer pek çok tarihçiler arasındaki Arap tarihçi İbn Haldun (ö. 1406) tarihin tanımını bizlere çok net bir şekilde yapmaktadır: “Tarih, belli bir asıra veya ırka özgü olaylardan bahsetmektir.”⁵ Tarihin ne demek olduğuna

2 Şemseddin Muhammed ibn Abdurrahman el-Sahavî, *El-İ’lân bi’l-tevbîh li-men zemme el-tarih*, Şam, Suriye 1930, s. 45.

3 El-Sahavî, *a.g.e.*, ss. 6, 78-81; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Târih*, Beyrut, Lübnan, 1967, ss.9-10; Muhammed A. Beg, *Wisdom of Islamic Civilization*, University of Malaya Press, Kuala Lumpur, Malezya, 1980, ss. 61-62; aynı eserin dördüncü baskısında Kuala Lumpur, Malezya, 1986, ss. 85-86.

4 El-Sahavî, *El-İ’lân bi’l-tevbîh li-men zemme el-tarih* adlı İslâm tarih edebiyatının kaynakları üzerine olan bu eser Ahmed Taymur Paşa’nın koleksiyonundaki el yazmasından alınarak el-matbaa el-Taraqqi, Şam, Suriye 1930 yılında basılmıştır. Eserin Arapça’sı 174 sayfadan oluşmaktadır ve Profesör F. Rosenthal İngilizce’ye tercüme etmiştir.

5 Franz Rosenthal, *A History of Muslim Historiography*, E. J. Brill, Leiden, The Netherlands, 1968, s. 15.

dair başka İslâm tarihçilerinin de yapmış olduğu tanımlamalar da vardır. Mesela, bir Türk tarihçi olan Taşköprüzâde (ö. 1561) tarihin tanımını farklı etnik gruplara mensup insanlar hakkında onların ülkelerini, kanunlarını, geleneklerini, el sanatlarını, meslek gruplarını, o insanların şecerelerini ve hatta tarihsel kronolojilerine dair yapılan öğrenme sanatı olarak tanımlar. Ayrıca o, Peygamberler, salih kullar, ilahiyatçılar, filozoflar, hekimler, krallar ve sultanlar⁶ gibi tarihte yaşamış meşhur kimşelerin de tarihin faaliyet alanına dâhil olduğunu da belirtir.

Müslüman tarihçiler, tarih konusunda çok net bir idrake sahip oldukları halde konuyu tanımlamaya çalıştıkları çok fazla görülmez. Başka bir ifadeyle İslâm âlimleri tarih tanımlamaları yapmayı tercih etmemişlerdir.

Günümüzde Müslüman ülkelerdeki İslâm tarihi öğretimi birbirine zıt iki eğitim sisteminden dolayı pek çok problemle karşı karşıyadır. Eğitim sistemindeki bu şekilde ikiye ayrılma İslâm tarihinin öğretim metodlarında farklı yaklaşımların artmasına sebep olmuştur. Bu iki yaklaşım tarzı geleneksel ve modern olarak tanımlanabilir. Geleneksel yaklaşım medreselerdeki eğitim sistemiyle ortaklaşa yapılandır. İslâm tarihi, ilahiyatın bir branşı Usûlü'l-Dîn olarak ele alınmaktadır. İbn İshak'ın (ö. 767) Sîret'i ve İbn Hişam'ın (ö. 834), İbn İshak'ın Sîret'ini yeniden düzenleyerek yazdığı Sîret-i İbn Hişam ve Celaleddîn Suyûtî'nin (ö. 1505) Târîhu'l-Hulefâ (Halifeler Tarihi) adlı tarih üzerine kaleme alınmış olan eserler ulema tarafından kabul görüp takip edilmektedir. Bazı medreselerde ise Ahmet Emin'in (ö. 1954) Fecrü'l-İslâm (İslâm'ın Doğuşu), Duha'l-İslâm (İslâm'ın Gelişme dönemi) ve Zuhru'l-İslâm (İslâm'ın Kemâl dönemi) isimli popüler tarih kitapları kabul görmektedir. Medreselerin İslâm tarihine bu şekildeki bir yaklaşım tarzı sergilemelerine bazı modernist âlimler tarafından: "Erken dönem İslâm tarihinin Müslüman bakışı açısı statik ve durağandır"⁷ şeklinde yıkıcı bir eleştiriye sebep olmuştur. Biz, İslâm tarihi-ne genel olarak yapılan bu eleştiriye uygun görmemekteyiz.

Bazı medrese ve birkaç üniversite hocası Suyûtî'nin Târîhu'l-Hulefâ eserini referans bir çalışma olarak tavsiye etmelerine rağmen bu eser kronolojik sıralamalarda yanlışlıklarla ve olaylar üzerinde yanlış yorumlamalarla dolu olduğundan dolayı kaynak kitap olarak gösterilmesi çok zordur. Bir tarih kitabı olan bu eserde Hz. Ebûbekir (ö. 634)'den Hz. Ali (ö. 660)'ye kadar Halifelerin tarihçesi, Emeviler (661-750),

6 Franz Rosenthal, *a.g.e.*, s. 531.

7 R. S. Humphreys, 'Qur'anic myth and narrative structure in early Islamic Historiography', F. M. Clover ve diğerlerinin editörlüğünde *Tradition and Innovation in Late Antiquity*, The University of Winconsin Press, Winconsin USA, 1989, s. 281.

Abbassiler (750–1258) ve XV. Yüzyılın sonuna kadar Mısır'daki Memlûk sultanlarının (1260–1516) vesayeti altında Abbasi Halifelerinin izinde olanlar hakkında ana hatlarıyla bilgiler sunulmaktadır. Bu eser İslâm devletine kuşbakışı bir perspektifle bakarak Halifeler tarihinin dokuz asrını yani müellifin hayatının son yıllarına kadar olan dönemi kapsamaktadır. Eser, İslâm tarihi alanında ilahiyatçının bir el kitabı niteliğindedir, onun öğrencilerini ve okuyucularını iyi bir tarihçi yapmaz. Mesela, Suyûti Tarih'inde profesyonel ulemanın meylettiği anekdotları rivayet eder ve içeriği anlaşılmamış bilgilerden alıntı yaparak gösterir. O, Fatımîler (909–1171)'e ve Endülüslü Emevi Devletine (756–1031) eserinde sadece üç sayfa yer verir. Bu tarih kitabının yazarı tarihsel gelişmeler üzerinde muhasebe, kritik yapmaktan ve ihtiyacı karşılamaktan yoksundur. Ayrıca Belâzûrî (ö.892)'nin Fütûhu'l-Büldân'ı ve Taberî'nin Tarih'i gibi pek çok tarihçinin eserlerinde belgeler dolu olmasına rağmen İslâm fetihlerine dair olayların kronolojisinde sık sık hatalar yapılmıştır. Şemseddin Zehebî (ö. 1348), İbn el-'İmâd Hanbelî (ö. 1678) gelenekçi tarihçiler arasındadırlar. Fakat Taberî'nin Tarîhu'l-Rûsûl ve'l-Mülûk (Peygamberlerin ve Kralların Tarihi) ve İbn Esîr (ö. 1232)'in el-Kâmil fi't-Târîh eserleri gelenekçi ulema arasında çok fazla rağbet görmemiştir. Yakın zamanda Tarîhu'l-Rûsûl ve'l-Mülûk isimli eser Oryantalistler ve Müslüman âlimlerden oluşan bir heyet tarafından Taberî Tarihi⁸ (Yar-Shater, State University of New York Press tarafından basıldı) ismiyle otuz sekiz cilt olarak İngilizceye tercüme edildi. İslâm tarihine gelenekçi yaklaşım bazı ülkelerde medreselerdeki eğitim sisteminde de kullanılmaz olmuştur. Kahire'de Ezher Üniversitesi'nden Ahmet Çelebi (Ahmad Çelebi) ve arkadaşları İslâm tarihine gelenekçi yaklaşım sergileyenlerin başında gelmektedirler. Çelebi, bu mevzuda genel olarak Suyûti'nin yaklaşım tarzını benimsemektedir. Diğer taraftan, İslâm tarihine modern tarzda yaklaşım vardır ki, onlar da Oryantalistlerle yakın bir işbirliği içerisindedirler. İslâm dünyasındaki üniversitelerin çoğunda İslâm tarihine modernist yaklaşım tarzı uygulanmaktadır. Üstelik Oryantalistlerin ve Müslüman ülkelerin Batılı Tarihçilerinin bu çalışmaları bazı Avrupa ve Amerikan üniversitelerinde bir mevzu olarak İslâm tarihinin tanıtımına katkıda bulunmaktadır. Oryantalistlerin şarkiyat bilgisiyle geneldeki ve İslâm tarihindeki yaklaşımları bilhassa doğunun kla-

8 *The History of Tabari*, 38 cilt halinde The State University of New York (SUNY), Albany, New York, USA'da genel editörü Ehsan Yar-Shater 1985'ten bu yana Bibliotheca Persica'da Persica Kütüphanesi) gözetiminde yayınlanmaktadır. 38 ciltin üç cilti 1985 yayınlandı. Tercüme edilen diğer ciltlerin çoğu o yıldan beri yayınlanmaya devam etmektedir. I ile IX. Ciltler arasında yaratılıştan itibaren tarihte yaşamış olan Kralla, Peygamberler, nebiler ve Hz. Muhammed (a.s.)'in hayatını içermektedir.

sik eserlerine dayanmaktadır. Oryantalistler, filolojik bir yaklaşım sergileyerek eski tarihsel, edebî veya Şark'ın dinî metinlerine dayanmaktadırlar. Oryantalizm çöküşte olmasına rağmen onların kitapları Müslüman dünyanın pek çok yerinde İslâm'ın ve Ortadoğu'nun tarihi konusunda referans kitaplar olarak kullanılmaktadır.

19. ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Müslümanlar siyasi arenada geri kaldılar ve İslâm dünyasının pek çok yerinde İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupalı güçlerin sömürgeleri haline geldiler. Sömürgecilik, Avrupalılar için Asya'nın ve Afrika'nın Müslümanlarıyla yakınlaşmalarını ve onları daha yakından tanıma fırsatını doğurdu. Hristiyan misyonerler Müslümanların dinlerini değiştirmeleri için gayret sarf ederlerken Sömürge girişimcileri de Müslüman halkların doğal ve kültürel kaynaklarını çalmakla meşgul oldular. Batılı ilim adamlarından bir grup Doğu'yu anlayabilmenin anahtarı olarak Doğu dillerini öğrendiler. Avrupalı ilim adamları Avrupalı sömürgecilik anlayışıyla gelişti ve daha sonra Oryantalistler olarak tanındılar. Şimdi yeri gelmişken Oryantalizm üzerine birkaç söz de söyleyebiliriz. Son zamanlarda yayınlanan Edward Said, Oryantalizm adlı eserinde Oryantalistlerin fikir ve vazifelerini şu şekilde tanımlamaktadır: “Her kim Şark’la alakalı bir şey öğretir, yazar veya araştırmalar yapar –bu kişinin antropolog, sosyolog, tarihçi veya filolog olup olmadığı fark etmez- ve bunların her biri özel veya genel yönlerde olabilir, işte onun yaptığı iş Oryantalizm’dir, bu görevi yapan erkek veya kadın da Oryantalist’tir.”⁹ Bu, Arab’ın yapmış olduğu eleştirel bakış açısından, “Oryantalizm, Doğu ile (çoğu zaman) Batı arasında ontolojik ve epistemolojik ayrıma dayanan düşünce şeklidir.” Üstelik yazar, “Şark’ın tamamında otoriteyi kurmak yeniden yapılandırmak ve hâkim olmak için”, Oryantalizm’in politik bir amaca sahip olduğunu belirtir.

Bernard Lewis, çok önemli çalışmalarından birisinde Batı sömürgeciliği ile Oryantalizmin yükselişi arasında bir bağ olduğu açıklamasını yapmaktadır.¹⁰ Oryantalistler genelde Doğu tarihi, dini ve klasikleri üzerinde çalışarak doğuya ait mevzularda ihtisas sahibi olurlar. Ayrıca onlar İslâm tarihine de ilgi duyarlar ve İslâm ümmetinin tarihini Batı'nın kavramlarına ve çıkarlarına göre yorumlamaya çalışırlar. Sömürge, diplomatik, ticarî ve zihinsel gibi nedenlerin birleşimi Batılı güçlere özendirmeyi sağladı ve farklı kolejlerde, üniversitelerde ve enstitülerde Şarkiyat

9 Edward Said, *Orientalism*, s. 2.

10 Bernard Lewis, *Approaches to Islamic History in Europe and America*, (11-14 Eylül 1961 tarihinde Belçika'daki bir konferanstan alınan ayrı baskı), Brüksel, Belçika, 1962, ss. 1-12.

Araştırmaları (Oriental Study) ile alakalı bölümler açıldı. Genelde İslâmî araştırmalara, özelde ise İslâm tarihi alanında pek çok Avrupalı profesör ve bu alanda uzman kimselerin yaptıkları ciddi çalışmalar artarak devam etti. Onların, Şarkiyat çalışmalarının farklı dallarında yazmış oldukları göze çarpan yazı ve makaleleri takdir topladı.

Ayrıca Lewis, Oryantalizmin bir sömürge girişimi olarak başladığını ancak bu durumun daha sonra üniversitelerin bir numaralı akademik gündemi haline geldiği açıklamasında bulunmaktadır. İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Çarlık Rusya, Avrupa'da en eski bazı Şarkiyat Araştırmaları merkezlerinin kurulmasını sağladılar. Mesela, Fransa 1795 yılında Paris'te Levant Servis'ine tercümanlar yetiştirmek ve daha sonraki zamanlarda da devletlerin diplomatik ve askerî hizmetini karşılamak için Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes'i kurdu. Bu da, Doğu dillerinden mesela Arapça, Türkçe, Farsça'nın Fransa'da öğretiminin başlangıcıydı. Rus Çar'ı I. Alexander (ö. 1825), 1804 yılında St. Petersburg Üniversitesinde Şarkiyat tarihi ve coğrafya kürsüsü kurdu. Daha sonra diğer Rus akademi merkezleri tarafından Arapça, Türkçe, Farsça ve İslâm tarihi öğreniminin yapıldığı yerler takip etti. Çarlık Rusya'nın güney kısmında büyük bir Müslüman halk kitlesi yaşamaktaydı. Bu yüzden 20. yüzyılda Sovyetler Birliği'ndeki üniversitelerin çoğunda İslâm ve Türkiyat çalışmalarına dair kürsüler açıldı. Günümüzde Londra üniversitelerinde Oxford, Cambridge, Manchester, Exeter, St. Andrews, Edinburg of Britain'de, Paris'teki Sorbonne Üniversitesi, İtalya'da The University of Rome, The University of Leiden ve Amerika'da Chicago, Harvard, Princeton, Los Angeles, Connecticut, Yale gibi pek çok üniversitede Arapça ve Ortadoğu Araştırmalarına dair kürsüler ve bölümler bulunmaktadır.

Albert Hourani (ö. 1993)'nin bu mevzuda yaptığı araştırmalara göre; Batı Avrupa'da en az yirmi üniversitede, Kuzey Amerika'da yirmi üniversitede, Ortadoğu'da ve Kuzey Afrika'da yirmi üniversitede İslâm tarihi öğretimi yapılmaktadır.¹¹ Amerika'da en az otuz profesör, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi her bir ülkede sayıları onbeş ile yirmi arasında değişen öğretim görevlisi sadece İslâm tarihi alanına tahsis edilmiş olarak çalışmaktadır. Türkiye, Suriye, Ürdün, Mısır, İsrail ve başka ülkelerde de İslâm tarihi alanında görev yapan benzer miktarda akademisyenler bulunmaktadır.

11 Albert Hourani, 'The present state of Islamic and Middle Eastern historiography', *Europe and the Middle East*, London, UK, 1980, ss. 162-63. A. Hourani (III. bölüm) History, ed., L. Binder, *The Study of Middle East*, New York, USA, 1976, ss. 97-135.

Ne yazık ki, Albert Hourani'nin İslâm tarihi üzerine yapmış olduğu bu araştırmada Güney Asya ülkelerindeki (Müslüman nüfus olarak yaklaşık 400 milyonu bulan) Pakistan, Hindistan, Bangladeş ve ayrıca Malezya, Endonezya, Brunei Darussalam gibi Güneydoğu Asya üniversitelerindeki İslâm tarihi çalışmalarının konumu zikredilmemektedir. Bu ülkelerde en az kırk tane profesör ve akademisyen İslâm tarihinde öğretim vazifesiyle meşguldürler. Bununla birlikte Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'teki İslâm tarihi eserlerinde Ortadoğu'nun sultanlarının ve halifelerinin tarihçelerinin yanında o bölgenin yöresel tarihi ve ulusal Müslüman hanedanların tarihçeleri hakkında bilgiler vardır. Güneydoğu Asya'da University of Malaya'da İslâmî Araştırmalar Departman'ında, the University Kebangsaan Malaysia (National University of Malaysia)'da İslâm Araştırmaları Fakülte'sinde ve Brunei University'de ise Tarih Departman'ında Ortadoğu'nun İslâm tarihi öğretimi yapılmaktadır. Güneydoğu Asya ülkelerindeki İslâm tarihi çalışmalarında İslâm tarihinin klasik dönemi, Hz. Peygamber'in asrından Abbasiler'in sonuna kadar olan döneme vurgu yapılmaktadır. Bölge üniversitelerindeki son zamanlarda tarih öğretimine olan eğilim Güneydoğu Asyalı Devletler Birliği (ASEAN)'nin tarih çalışmalarının önemine vurgu yapmasından dolayıdır. Profesör Hourani'nin raporuna göre Güney ve Güneydoğu Asyalı üniversitelerin haricinde dünyada İslâm tarihi alanında Profesör, öğretim görevlisi ve okutman olan iki yüz, üç yüzdür. Ben, Profesör Hourani'nin bulgularına Pakistan, Bangladeş, Hindistan, Malezya, Endonezya, Brunei ve daha başka ülkelerin kolej ve üniversitelerinde İslâm tarihi alanında öğretim veren en az kırk daha ekledim. Bugün dünyada yaklaşık üç yüz elli civarında İslâm tarihçisi vardır. İslâm tarihi konusunda gelişmeler bu şekilde ifade edilmesine rağmen akademik bir disiplin olarak Avrupa tarihi çalışmalarındaki gelişmeler karşısında en az bir asır gerisindedir. İslâm tarihi üzerinde seviyeyi daha yükselterek profesyonelce çalışmalar yapabilmek için bu ilim dalında tam zamanlı olarak çalışacak araştırmacılara, öğretim görevlilerine, profesörlere ihtiyaç vardır.

20. yüzyıldaki olayların akışında İslâm tarihi öğreniminde tarihsel araştırmalarda Batı'nın metotları uygulanır oldu. İslâm tarihi çalışmalarına Oryantalistlerin ilgisi sebebiyle bu branşın geleneksel kaynaklarına eklemelerde bulunuldu. Mesela İslâm tarihi çalışmalarına gelenekçi yaklaşımda olanlar sadece erken dönem tarihçiler tarafından yazılmış olan tarih kitaplarına güvenmekteydiler. Ancak bu durum günümüzde aynı değildir. Oryantalistlere eğilimi olan İslâm tarihçileri ise İslâm tarihi üzerine yapılacak herhangi bir çalışma için kendilerindeki klasik tarih kitaplarının yeterli olmadığını farkına vardılar. Bir kimsenin, o dönemin tarihine uygun bir anlayış elde

edebilmesi için herhangi bir dönemin tüm edebî, coğrafik, dinî ve tarihî kaynaklarını göz önünde bulundurması gereklidir. Üstelik Oryantalistlere göre sadece yazılı kaynaklara değil, ayrıca İslâm tarihinin ‘diğer kaynakları’ arasında olan taşlar ve metal cisimler üzerine yazılmış kitabeler, paralar, madalyalar, o dönem insanının yapmış olduğu sanat eserleri, her çeşit arşiv kaynakları bunlara Mısır’da ve Ortadoğu’da herhangi bir yerde bulunan papirüs dokümanları da dâhildir, tüm çalışmaların da önemi ne vurgu yapmaktadırlar. Bundan dolayı günümüzde bir İslâm tarihçisi madeni paralara ait bulguları, arşiv kayıtları, yazıtlara ait kaynakları, çağdaş resmî belgeleri Ortadoğu’nun dışındaki ülkelerde ve dünyanın herhangi bir kütüphanesinde veya başka yerlerde muhafaza edilmiş olan yayınlanmamış el yazması belgelerini de dikkate almalıdır. İslâm şehirleri ve anıtlarının kanıtı, yeni arkeolojik bulgular ve belgeleri bir İslâm tarihçisinde mevcut olması gerekenlerdendir. Ayrıca günümüzde İslâm tarihi araştırmaları için yeni araçlar mevcuttur. Bunlar arasında Index Islamicus, Index Iranicus, Index Arabicus, Studies on early Islamic Papyri tüm yayınlar ve kaynak eserlerin içine alındığı kitap olan *Historians of the Middle East* gibi bibliyografiler zikredilebilir.¹² İslâm tarihi yeni gelişen bir bilim dalı olarak ortaya çıktı. Doğrusunu söylemek gerekirse Oryantalistler, İslâm tarihinin araştırma alanını daha da genişletmişlerdir. Mesela, R. S. Humphreys’in *Islamic History: A Framework for Inquiry* ismiyle son zamanlarda yayınlanan kitabında İslâm tarihinin değişik yönleri üzerinde bazı önemli modern yazıların değerlendirmelerini yapmaktadır.

Müslümanlar genellikle İslâm tarihi dönemini imtiyaz olarak kabul ederler. Geçmiş kuşakların Müslüman entelektüelleri asla mevzunun tanımlamasını veya onun içeriğinin açıklamasını yapmazlar. Bunun sonucu olarak da İslâm tarihi mesela tarih kavramına benzer şekilde tanımlanmamış müphem bir disiplin olarak kalmıştır. Müslümanlar geçmişte İslâm tarihinin anlaşılmasında tarih kelimesini kullanmalarının çok yüksek bir ihtimali varken, onlar tarih kavramını genel mefhumlarla da kullanmayı uygun bulmuşlardı. Bununla birlikte Oryantalistlerin anlayışında tarih, Müslümanların anladıklarından daha fazla bir şeydir. Bugün İslâm tarihinin tanımlanması karmaşık bir konudur. Bu durumu R. S. Humphreys: “İslâm tarihinin tecrübeli bir bilim adamına bile büyük güçlükler yaşattığını kabul etmektedir. Bunların çoğu teknik şeylerdir. Mesela dillerin çokluğundan kaynaklanan her iki kaynağın da okunması, modern bilimin varlığı ve temel metinlerin hala el yazması

12 Bernard Lewis and Holt (eds.), *Historians of the Middle East*, Oxford University Press, Londra, UK, 1962, s. 503.

eserler olarak okunmadan kalmış olması, kütüphanelerin ve arşivlerin organizasyon konusundaki yetersizliğidir. Daha önemlisi yine de konuyu bir bütün olarak kavramanın zorluğuna rağmen bu gelişmiş güzel yayılan ve gelişmekte olan bu çalışma sahasını bir araya getirilebilmesi için kullanılacak daha geniş temalar ve kavramlar için net bir anlayış geliştirmektir.”¹³ İslâm tarihi sahasının tamamını anlayabilmek hayalî bir hedeftir. Bugünlerde Oryantalistler, bazı Arap ilim adamlarınca çok daha fazla eleştirilmesine ve şeytan gibi gösterilmesine rağmen örnek olarak Abdullatif Tibâvî (ö. 1981) ve Edward Said’i onların eleştirisi sadece İslâm tarihi sahası üzerinde toplanmaz. Bununla birlikte Oryantalistlerin, İslâm tarihi sahasına yazı ve makale olarak katkılarının ne kadar faydalı olduğu gözle görülebilecek kadar çoktur. İslâm tarihinin öğretim metodu alanında uzman öğretim görevlileri ve profesörlere bağlıdır. Bu durum profesörlere enstitülerin gözetiminde personele ve onların kaynaklarına göre onların müfredatlarını planlama fırsatını verir. Bununla birlikte Batı’da İslâm tarihi terimi aşağıdakilerden herhangi birisini karşılamak için kullanılabilir:

Erken dönem İslâm davasının tarihi ve İslâm Devletinin kuruluşu, Müslümanların bölgesel fetihleri ve Halifelerin yönetiminde İslâm Devleti içerisinde Medine İslâm Devletinin topraklarının genişlemesi;

Ortadoğu devletleri ve İslâm’ın gelişinden sonraki Arapların tarihi;

İslâm dininin tarihi ve bilim, felsefe ve edebiyat alanlarında Müslümanların başarıları;

Müslüman halkın genel tarihinin yanı sıra onların inançları ve hâkim olduğu kurumlar.¹⁴ Bu sayılan dört madde Batı’lı üniversitelerdeki İslâm tarihine yaklaşım tarzıdır.

Güney Asya’da dâhil olmak üzere son zamanlarda İslâm tarihi üzerine Müslümanlar tarafından yazılanlar şunlardır: Abdul Hamid Siddiqui (ö. 1978), *An Islamic concept of history*,¹⁵ Syed Ali Ashraf, *The Qur’anic concept of History*,¹⁶

13 R. S. Humphreys, *Islamic History: A Framework for Inquiry*, (gözden geçirilmiş yeni baskı), London, UK, 1991, s. IX.

14 Ira P. Lapidus, ‘Islam and the Historical experience of the Muslim Peoples’, E. M. Kerr (ed.), *Islamic Studies: A Tradition and its Problems*, California, USA, 1980, s. 89.

15 Abdulhamid Siddiqui, ‘An Islamic concept of history’, I. R. Faruqi, Abdullah Omar Naseef (ed.), *Social and Natural Sciences*, (Islamic Education Series, General Editor Syed Ali Ashraf), Hodder ve Stoughton, London, UK, 1980, s. 41.

16 Syed Ali Ashraf, *The Qur’anic Concept of History*, Seminar Papers 4, The Islamic Foundation, Leicester, UK, 1980, ss. 8-12.

Anis Ahmad, Reorientation of Islamic History;¹⁷ İslâm felsefe tarihi perspektifinden Ahmed Hasan Dani'nin, A Typology of Muslim Historiography¹⁸ ve Qasim Hassan, Some Problems relating to the study of Islamic Civilisation.¹⁹

Bu denemelerin tümü akademik çevrelerde Oryantalizm ve İslâm Tarihi üzerine tartışmalar meydan gelen zamanlarda 20. yüzyılın son çeyreğindeyken yayınlatıldı. Bu yazarlar arasında olan Qasim Hassan, Anis Ahmad ve Abdul Hamid Siddiqi gibi kimseler tarihten ziyade ilahiyat alanıyla ilgilendiler. Ancak onların tarih düşünceleri orijinallikten yoksun ve hatalıdır. Diğer taraftan Ahmed Hasan Dani ve Syed Ali Ashraf kendi tarihlerinin felsefesine katkıda bulunmalarına rağmen dolaylı yollardan İslâm tarihiyle alakalı bazı noktaları gündeme taşıdılar.

Ahmed Hasan Dani'nin tarih alanındaki durumu sadece kafa karıştırmakla kalmayıp yanlış yönlendirmektedir. O; "Tarihsel bilgiyi geliştirmek amacıyla olan insanı aydınlatacak bir tarih felsefesini Kur'an'dan çıkarmak böylece mümkündür" der.²⁰ Herkesçe tanınan bir âlim olan Dani çalışmasında 'yaratılış efsanesi'ne kısa bir referansta bulunur, epistemoloji (bilgi kuramı), eskatologya (dünyanın sonu ve öbür dünya), Ebû Reyhan el- Birûnî (ö. 1051) ve İbn Batuta (ö. 1369)'nın seyahatlerini, İbn Hurdazbih (ö. 846)'in 'coğrafi tarih' olarak bilinen kitabı Kitâb el-Mesâlik ve'l-Memâlik'i eserlerine göndermelerde bulunur. Yazarın yüzeysel olan 'Coğrafi tarih' anlayışına sempati duymak zordur. Zira 'yol-kitapları' (Mesâlik) Abbasi İmparatorluğu'nun ekonomik-coğrafya çalışmaları için temel bir kaynak eser niteliğindedir. Fakat Dani'nin zannettiği gibi 'coğrafi tarih' tarzında bir eser değildir. Şayet Ahmed Dani, İslâm tarihinin Arapça orijinal kaynaklarından çalışmalarını yapmış olsaydı, daha faydalı olurdu. O, yazdıklarını İbn Hurdazbih'in 'yol-kitabı'nın İngilizce çevirisinden alıntı yaptığından şüphelenmekteyim. Onun tarih felsefesi aşağıdaki şu cümleyle özetlenmektedir: "Toplumda şahsın oynadığı rol tarihte hüküm verici faktördür." Aristo (ö. 322 M.Ö.)'nin mutlak bir düşüncesinin yansıması olarak bu

17 Anis Ahmad, 'Reorientation of Islamic History: some methodological issues', *Islam: Source and Purpose of Knowledge*'de International Institute of Islamic Thought (IIIT) tarafından Virginia, USA, 1988 yılında yayınlandı, s. 287.

18 Ahmed Hasan Dani, 'A Typology of Muslim historiography from the perspective of Islamic philosophy of history', *Islam: Source and Purpose of Knowledge*'de, Islâmisation of Knowledge serisinde no. 5, IIIT, Virginia, USA, 1988 yılında yayınlandı, s. 318.

19 Qasim Hassan, 'Some Problems relating to the study of Islamic civilisation', *Bulletin of the Institute of Islamic Studies*, Aligarh Muslim University, no. 4, 1960, s. 17.

20 Ahmed Hasan Dani, *a.g.m.*, ss. 318, 323.

düşünce Dani'de hala devam etmektedir. İddiaya göre Aristo şöyle demiştir: "Tarih, insanoğlunun şahsî olarak yapıp daha sonrada acısını çektiği şeylerin toplamıdır."²¹ Dani, diğer tarihçilerin görüşlerinin farkında olmalıdır. Aslında tarihin hiçbir şahsın bireysel hayatıyla ilgisi yoktur, ancak toplumdaki kamusal olaylarla ve cemiyetin kolektif yaşantısıyla çok daha fazla alakalıdır. Ayrıca bir şahsın hayatı üzerine olan çalışma tarihin konusu olarak değil, biyografik konu olarak ele alınmaktadır. Pek çok Müslüman ilim adamı buna tarih felsefesi adını vererek yanlış yönlendirmektedirler. Günümüzün bakış açısına göre tarih felsefesi aslında ne felsefedir, ne de tarihtir.

Syed Ali Ashraf'ın seminer kâğıdındaki The Qur'anic Concept of History, Abdul Hamid Siddiqi'nin bu konu üzerinde daha önceki çalışmasının tanıtımı, takdiri niteliğindedir. Ali Ashraf burada iki nokta üzerinde durmaktadır. İlk olarak o, tarihin etik bir amacının olduğunu düşünmektedir. İnsanlık, Allah'ın mesajlarını bozup, ihlal edenlerin, yeryüzünde zulmü yayanların ve toplumda adaletli olmayıp haksızlık yapan geçmiş kavimlerin başına gelenlerden ders almalıdır. Hakikatte herhangi bir ulusun veya ulusların tarihi hepimiz için pek çok derslerle doludur. Kur'an'da, geçmiş ümmetlerden Nuh, Lût, İbrahim, Âd, Semûd²² gibi geçmiş kavimlerden bahsedilerek bu toplulukların Allah'ın emirlerini ihlal etmeleri, gönderilen vahyi unutmalarından dolayı nasıl bir akıbete maruz kaldıkları bize hatırlatılmaktadır. Milletlerin yükselişi ve batışı Allah'ın emrettiği ahlakî normlara tabi olmaya bağlıdır. Bu nedenle tarih ve ahlak birbiriyle iç içedir. Ancak tarih öğretiminde yenilik olmasaydı insanlık için ahlakî ders verme gibi tek bir amaç için tarih öğretme çabası bir değişim olurdu. Bu da tarihten farklı bir tür olarak sonuçlanırdı ve biz, ona etik tarih adını verirdik. Bu şekildeki bir yaklaşım ilahiyata ek olarak metafizikte tarih yapmak anlamına gelir.

İkinci olarak Ali Ashraf zaman kavramı üzerinde çok yaygın olmayan bir görüşü savunmaktaydı. O, tarihi periyodlandırarak uzun bir zaman sahası olması teorisiyle bir şekilde bağlantı kurmaktaydı. Ali Ashraf, dünya tarihinde üç ana dönem bulunduğunu düşünmektedir. İlk dönem, Allah'ın yarattıklarından insanlık için ilk örnek olan Hz. Âdem ve Havva'nın yaratılışları ve onların neslinden Hz. Muhammed (a.s.) dönemine kadar devam etmektedir. Tarihin bu periyodu tüm Peygamberleri ve Rasûlleri kapsamaktadır- Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (a.s.)'e kadar (Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz. İbrahim ve Hz. İsa dâhildir). Bu geniş konu Taberî Tarihi'nin İngi-

21 Isaiah Berlin, *History and Theory*, Lahey, Hollanda, 1981, s. 1.

22 *Kur'an-ı Kerîm*, 22/42-47.

lizce çevirisinde ilk dokuz cildinde mevcuttur. Aynı yazara göre tarihin ikinci dönemi Hulefâ-i Raşidîn'le başlar ve Hz. İsa'nın ikinci defa gelişinden sonraki insanlığın düzelmesine kadar devam eder. Üçüncü dönem ise insanlığın zamanla yeniden maneviyatının kaybolması, ahlakî değerlerin tamamen kaybolması ve nihaî olarak Allah'ın yarattığı tüm canlıların hayatına son vermesi yani kıyametin kopmasına kadar olandır. Dünyanın sonunun gelmesi ve kıyametin koparak ahiret hayatının başlaması bu periyodun bir parçasıdır. Ancak bu dönem tarihin ötesinde olacak bir dönemdir.

Periyodikleştirme veya tarihin bazı özel dönemlere ayrılması hususunda Müslüman ilim adamları arasında tam birliktelik yoktur. Yukarıda anlatılan teorinin aksine uygulamada İslâm tarihinin dönemlere ayrılması Hz. Muhammed (a.s.)'in hayatıyla başlar, Hulefâ-i Raşidîn'in tarihi bunu takip eder, daha sonra da sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Memluklar, Osmanlılar ve onların halefi olan devletler yer alır. İslâm tarihinin bu şekilde geniş dönemlere bölünmesi tarihin her bölümünde hükümdarların kişiliklerinin yeni özellikler ortaya koyduğunu farz eden hanedancı bir yaklaşımdır.²³ Bu şekilde hanedancı yaklaşımı tutmalı mıyız yoksa kültürel bir yaklaşım olarak onu değiştirmeli miyiz veya onu bir bilimsel bir çalışma alanı olarak mı tutmalıyız? Şayet Müslüman tarihçiler, akademik bir disiplin olarak İslâm tarihinin geleceği hakkında ciddi iseler İslâm tarihinin yapısına doğal, objektif ve onun karakteristik özelliklerine uygun yeni araştırmalar, tezler ortaya koymaları gerekir. İslâm tarihinin daha yüksek bir seviyede ve akademik üstünlüğü sağlamış bir branşa yükselmesi için Müslüman tarihçilerden ve üniversitelerdeki akademisyenlerden bu konuyla ilgilenen gruplar arasında İslâm tarihi çalışmalarında çok daha fazla araştırmalar yapılmasına ve bu husustaki gayretlerin koordineli olmasına ihtiyaç vardır.

Akademik bir disiplin olarak İslâm tarihiyle alakalı bu müzakerenin sonucunda şunları söyleyebiliriz. 20. yüzyıldaki bazı Müslüman ilim adamlarının düşüncelerini dikkate almak gerekmektedir. Bazı kimseler tarihin, milliyetçiliğin bir kaynağı olduğuna inanmaktadır. Onların buradaki iddiası tarih öğretiminin kendi değerleri açısından lehlerinde olmasını sağlamaktır. Bizim, bir kaynak olarak ve ulusumuzun haklı gerekçelerini savunmak için tarihe ihtiyacımız vardır. Onlara göre, biz, milliyetçiliğimizin kaynağı ve meşruiyet zemini olduğu için tarihe muhtacız. Bu tutum

23 M. Morony, 'Beyne'l-Fitneteyn: Problems in the Periodisation of Early Islamic History', *Journal of Near Eastern Studies*, vol. 40, no. 3, 1981, ss. 247-251.

sadece yazarları etkilemekle kalmamış üstelik ulus-devlet hikâyesinin kapsamında olan bazı Arap ve Müslüman ülkelerdeki tarihin yorumlanmasında ve öğretiminde de etkili olmuştur. Milliyetçiler genellikle kendi uluslarının tarihindeki şahsiyetleri veya ilginç olayları hislerle ve aşırı abartarak putlaştırmışlardır. Kendi ulusunun geçmişte yaşadığı olayların bazılarını kayda geçirip, diğerlerini görmezlikten gelerek Milliyetçi eğilimli olarak tarih yazma seçilmiş bir yaklaşım olarak genellikle destelenmiştir. Bu şekildeki bir tutum tarihî hakikatlere terstir. Anwar G. Chejne (ö. 1981), tarih öğretiminin amacı hakkında Suriye hükümetinin 30 Mayıs 1947'deki kararnamesini okuyucularının dikkatine sunar: "Milliyetçiliği ve insanların kalplerinde vatanseverlik duygusunu kuvvetlendirmek için... çünkü milletin mazisi vatan sevgisi duygularını teşvik edici en önemli unsurdur." Bununla birlikte Milliyetçilik, İslâm'ın evrensel mesajıyla bağdaşmamaktadır. Aslında İslâm tarihi tüm İslâm ümmetini içine alan uluslar arası bir tarihtir. Kitap başlıklarının ve tercüme edilen bazı kitapların problemlerinden birisi de sürpriz bir şekilde, içerdiği konu bakımından, kısmen veya tamamen İslâm tarihinin genel sahası hakkında mesela, Syed Amer Ali (ö. 1928)'nin A Short History of Sacarens, P. K. Hitti'nin History of the Arabs (Arap Tarihi), Bernard Lewis'in özet olarak hazırladığı The Arabs in History (Tarihte Araplar) ve Albert Hourani'nin A History of the Arab Peoples (Arap Halklarının Tarihi) kitaplarına bu gibi isimler vermeleridir. Bu kitapların yazarları yalnızca erken dönem İslâm tarihindeki Arapların meselelerine yönelmişlerdir. Günümüzde Araplar en fazla dünyadaki Müslüman nüfusun % 25'ini teşkil etmektedirler.

Diğer taraftan İslâm tarihinin ders kitaplarının amacına etkin bir şekilde hizmet eden az da olsa bazı çalışmalar vardır. Mevcut bu kitaplar arasında Carl Brockelmann (ö. 1956)'ın İslâm tarihine giriş niteliğinde olan ve History of the Islamic Peoples başlıklı eseri zikredilebilir. O, eserinde İslâm öncesi dönemden Osmanlı'nın sonuna kadar İslâm toplumunun yalın ve canlı bilgiler sunmaktadır. Yazar sadece siyasi tarihle alakalı bilgiler vermekle kalmamış birbirinden farklı Müslüman toplumların kültürel hayatlarıyla alakalı bilgiler de vermiştir. Bu çalışma II. Dünya Savaşı öncesinde İslâm tarihi üzerine yazmış olan Batılı ilim adamlarının bazı güzel özelliklerini de ihtiva etmektedir. Amerikalı Protestan tarihçi Marshall G. S. Hodgson (ö. 1968) tarafından İslâm dini ve kültürel tarihiyle alakalı üç ciltlik bir çalışma olan The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilisation adlı eserinde, Müslümanların din ve kültürel tarihlerini sosyolojik bir yaklaşım tarzıyla ele almaktadır. Son olarak, M. A. Shaban tarafından iki cilt olarak kaleme

alınan *Islamic History: A New Interpretation* isimli eserinden de bahsetmeliyiz. Yazarın iddiası, İslâm tarihinin ‘yeni yorum’unun Taberi ve İbn Esîr’in tarih kitaplarının Arapça metinlerinin çok dikkatli bir şekilde okumasından ileri geldiğini ve bu şekilde Oryantalistlerin de yanlış yorumlamalarını reddederek, onlara cevap vermektedir. Shaban’ın *Islamic History: A New Interpretation (600–750)* eserinin ilk cildi (Cambridge University Press, 1971) basıldı ve pek çok yönden genel kabul görerek erken dönem İslâm tarihine giriş üzerine olan bu eser mükemmel olarak nitelendirildi. Eserin ikinci cildi olan *Islamic History: A New Interpretation (750–1055)*, Abbasiler’in başlangıcından Büveyhî emirliğinin sonuna kadar ve Fatımî halifelerini de içine almaktadır. Shaban’ın İslâm tarihinin ikinci cildinde yeni anlayışlar olmasına rağmen eserin birinci cildi kadar orijinal değildir. 20. yüzyılda İslâm tarihi üzerine yapılan araştırmalar ve makalelerin yayınlandığı dergiler arasında Hyderabad Deccan, Andhra Pradesh, İndia’da Da’irat al-Ma’arif al-Osmania tarafından yayınlanan *Islamic Culture (1927–1995)* dergilerini zikretmemiz gerekir. (1960–1996) yılları arasında *Encyclopadia of Islam (İslâm Ansiklopedisi)* E. J. Brill tarafından, Leiden son baskısı, İslâm tarihi ve medeniyeti araştırmaları için referans kitap özelliğinde önemli bir çalışmadır. Bu eserde İslâm tarihindeki tüm dönemleri kapsayan, Oryantalistler ve Müslüman âlimlerin bilimsel olan kısa makaleleri yayınlandı.

Ümmeti birleştirici bir etken olarak İslâm tarihinin değeri hakkında modern Türk tarihçisi Halil İnalcık yaptığı çalışmayla beni çok etkilemiştir. O, 1953 yılında şunları yazmıştır: “Bana göre tarihle alakalı çalışmalar günümüz İslâm ülkelerinde gerçek kültürel hareketler için güçlü bir kaynak olacak. Batı’nın metodolojisiyle İslâm tarihinin objektif bir şekilde incelenmesi İslâm’ın öğreniminde genel gelişmelere neden olacaktır. Kur’an, Şeriat ve İslâm enstitüleri İslâm tarihinin bütünlüğünü sağlamış ve bunlar, İslâm toplulukları tarihinde en önemli bir etken olarak rol oynamışlardır. Bu nedenle İslâm tarihinin genel içeriği hakkında araştırma yapılmadıkça herhangi bir İslâm ülkesinin tarihi de anlaşılamaz.”²⁴

Bu gerçekten İslâm toplumunun genel durumu bağlamında İslâm tarihinin rolüne farklı bir bakıştır. Muhtemelen bu görüşe yıllarca itibar edilecektir. Fakat farklı alt yapılar sahip Müslümanların bu görüşü bütünüyle kabul etmelerine engel olan bir problem vardır. Batı’nın bilgi kuramı fikrini ön koşulsuz olarak kabul etmek muha-

24 Halil İnalcık, ‘Some remarks on the study of history in Islamic countries’, *The Middle East Journal*, vol. 7, no. 4, Güz, Washington, USA, 1953, s. 455.

fazakâr Müslümanlar için hassas bir konudur. İnalcık'ın bu İslâm tarihini Batı metodolojisiyle fikri İslâm tarihini kendi İslâmî bilgi kuramının çatısı altında incelemek isteyen pek çok İslâm tarihçisi için bu tarzın benimsenmesi hiçte kolay olmayacaktır. Müslümanlar, İslâm tarihi sahasında Batı'nın metodolojisini kabulü önerisine karşı çıkmaya devam edebilirler. Bu zorlu meselenin tatminkâr çözümü gelecek neslin İslâm tarihçilerine bırakılması gerekebilir.

İslâm tarihçilerinin öğretim olduğu kadar araştırmalara da katkıda bulunabilmeleri için mevzuları hakkında berrak bir zihne ve idrake sahip olmaları gereklidir.²⁵ İslâm tarihi, birbirinden farklı İslâm toplumlarının ortak bir köke ve mirasa sahip olmalarında ilişki ve bağ kurar. Tüm Müslüman uluslar-devletler yerel ve milli tarihe sahiptirler. Fakat onların kimliği İslâm tarihinde Müslümanlar olarak kökleşmiştir. İslâm, dünyanın farklı yerlerine Araplar, Farslar, Türkler, Berberîler, Hindistanlılar,²⁶ Malezyalılar ve Müslümanların başka etnik grupları tarafından ya askerî fetihler sayesinde ya da Müslüman hatiplerin, göçmenlerin ve misyonerlerin İslâm'ın propagandasını yapmaları sayesinde gitmiştir. İslâm tarihi bir ipliğe benzer Ümmet'in tüm parçaları da örtünün içerisine dokunmuştur. Allah, Kur'an'da Müslümanları 'sağlam bir binaya'²⁷ benzetmektedir. İslâm ümmetinin farklı parçaları bir binanın tuğlaları gibidir. İslâm tarihi, tüm Müslüman ulusların ve grupların müşterek hafızasıdır. Medeniyetimizin kayıt edildiği yerdir. Müslümanlar, kendi tarihî kaynaklarını muhafaza etmelidirler ve sık sık ona tarafsız olarak yeni bölümler eklemelidirler.

Tarihçi İbn Esîr'in²⁸ tarihinin okunmasından kaynaklanan dünyevî olduğu kadar uhrevî de pek çok faydalarının olduğunun fark edilmesi gerekir. Orada, geçmiş hakkında ve dünya hayatının fani olması hususunda insanlara hatırlatmalar yapılmaktadır. Yönetimde iyi olan yöneticiler örnek gösterilerek övülmekte, zalim krallar ise alçaltılarak kınandığı anlatılır. Tarih, insanlara acılar çektirenlerin, onların mallarını, hayatlarını kaybetmelerine sebep olanların ve sürekli adaletsizlik yapıp,

25 Muhammad Abdul Jabbar Beg, 'Perceptions of history in Western and Islamic education', Islamic University (*Quarterly Academic Journal*), S. M. A. Shahrastani tarafından Verdun, Beyrut, Lübnan, (International College of Islamic Sciences, Kilburn, London)'da yayınlandı, vol. I, no. 1, 1994, ss. 53-61.

26 Yazar, 'Hindistanlılar' kelimesiyle modern dönem öncesindeki Hindistan'ın yöneticileri olan Delhi'nin Sultanları, Padişahları gibi kimselere işaret etmektedir.

27 *Kur'an-ı Kerîm*, 61/4.

28 İbn Esîr, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, Beyrut, Lübnan, 1967, c. I, ss. 7-9.

haksız yere savaşanların ve yaptıkları zulümler neticesinde onların ülkelerinin ve medeniyetlerinin nasıl yerle bir edildiğinin örnekleriyle doludur. Ayrıca tarih, akıllı ve hikmetlerle dolu insanların geçmişinden güzel ve faydalı tecrübelerinden de örnekler sunar. Bu yüzden tarih kişilerin ve milletlerin geçmiş örnekleri vasıtasıyla dersler verir. Diğer taraftan Müslüman bir âlim olan el-Sahavî'ye göre tarihin hedefi salih ameller sayesinde Allah'ın rızasını aramaktır. İnsanlığın sorunları hakkında Müslüman tarihçilerin önyargısız veya herhangi bir şeyin etkisi altında kalmaksızın doğruyu araştırıp bulmalarında ve onu kayda geçirmelerindeki görevlerinin kutsallığını gösteren ciddi bir niyetin işaretidir. Başkalarını düşünme şeklinde olan 'tarihin hedefi' kavramı İslâm medeniyetinde sadece bir nesil veya periyodik bir tarih teorisi ve asabiyet kavramını kaleme alan büyük Müslüman tarihçi İbn Haldun'un ölümünden sonra ortaya çıktı. İslâm tarihi, atalarımızın afet ve felaketler gibi tabiat olaylarını nasıl önlediklerini bilinmesine ve İslâm sayesinde davranışların doğru yönlendirilmesine işaret ederek İslâm toplumunun geçmişine ayna tutar. Böylece hayatımıza onur, başarı ve zafer katar.